

FILOZOFIA NOVOVEKU AKO ZDROJ MODERNÉHO CHÁPANIA POLITIKY KONTEXT MOCI

LUBOŠ OLEJNÍK

Inštitút politológie
Katedra občianskej náuky
Prešovská univerzita v Prešove
Email: lubos.olejnik@unipo.sk

Abstract:

The aim of the presented text is to trace, identify and define the modern background to the Western understanding of implementation of political power and the power management of society and to determine their topicality in the current form of policy. In the text we look at the modern axiological, ethical and ideological sources of modern politics, when the power has been analyzed in the context of individualism, freedom and citizenship.

Keywords:

Power, Policy, Freedom, Citizenship.

Západná politická filozofia predstavuje zdroj motívov, tém, impulzov a inšpirácii modernej politickej vedy. V mnohom tvorí jej axiologickú kostru. Solomon tvrdí, že príbeh modernej kontinentálnej filozofie nevypovedá len o vede, racionalizme či o štúdiu ľudského poznania. Je to skôr dramatický príbeh o európskej identite, v ktorom veda a poznanie síce hrajú významnú úlohu, no iba ruka v ruke s romantickou predstavivosťou, neobyčajne rozšírenou trúfalosťou a neustálym striedaním reakcie s revolúciou. (Solomon, 1996, s. 11) Práve na tejto trúfalosti a revolúčnosti myslenia, na takejto európskej identite je založený politický Okcident. Okrem týchto atribútov môžeme spolu s Heywoodom povedať, že zmysel jestvovania západnej „verejnej moci je v uskutočňovaní spoločného dobra všetkých, z toho vyplýva, že táto má rešpektovať jeho podstatné podmienky“ (Heywood, 2004, s. 50). Tato

charakteristika verejnej moci je prítomná len v geografickom priestore Západu a vyplýva z jeho kresťansko-židovskej tradície. Na tom je založená aj súvzťažnosť moci, politiky a poriadku. Podľa Hayeka sa dá povedať, že „spoločenská teória začína objavom, má svoj predmet len vďaka tomuto objavu, že existujú usporiadané štruktúry, ktoré sú produktom jednaní mnohých ľudí, avšak nie sú výsledkom vedomého ľudského vytvárania“¹. Aj podľa Škabranu „spoločnosť sa stáva politickou v okamihu, keď prijme predpoklad, že vzťahy riadenia a poslušnosti, bez ktorých nemôže fungovať, sú dané, nie od prírody, logikou spontánneho rastu, ale sú ustanovené ľudským zásahom“ (Škabrana, 2010, s. 17).

V predkladanom texte sa pozrieme na novoveké axiologické, etické a ideové zdroje modernej politiky, kedy sa moc spodobuje hlavne v kontexte individualizmu, slobody a občianstva. Môžeme hovoriť o viacerých kľúčových zlomoch ku ktorým dochádza v tomto období a ktoré taktiež predstavujú kostru našej západnej politickej identity. Sú to hlavne oddelenie viery od občianstva, a teda hlavne vznik občianstva ako takého. Ďalej prechod od teokracie k demokracii, od metafyzickej hierarchie k individu, od univerzálnej moci cirkvi k moci svetskej, od vzniku laickej moci k občianskej spoločnosti. Moc stráca všetky metafyzické determinanty. Je vymedzená poznaním založenom na ľudskom ráciu a naopak poznanie sa chápe ako moc nad

¹ Hayek ďalej uvádza, že „sieť interakcií mnohých ľudí môže vykazovať poriadok, ktorý nie je nikým vedome vytvorený“ (Hayek, 1998, s. 44).

svetom. Budeme sa zaoberať antropocentrizmom novovekej politickej filozofie a jeho vplyvom na chápanie a definíciu človeka v modernom politickom priestore. Človek sa nestáva len centrom spoločnosti – stáva sa centrom a hlavným atribútom aj politiky a výkonu moci. Stáva sa ním ako individuum, ako občan, ako sebaurčujúca a sebadeterminujúca, slobodná bytosť, chápaná svoju pozíciu v občianskej spoločnosti a z toho vyplývajúcu zodpovednosť.

Predkladaný text si za svoj cieľ stanovuje dohľadať, vymedziť a zadefinovať novoveké východiská západného chápania realizácie politickej moci a mocenskej správy spoločnosti a určiť ich aktuálnosť v dnešnej podobe politiky. Pokúsime sa poukázať na kľúčovú úlohu politickej filozofie Novoveku v tom, že postulovala základné otázky vied skúmajúcich politické spolužitie ľudí, ktoré sú predmetom skúmaní až dodnes. Pri takto položených otázkach musíme vyjsť z určitého historického kontextu a dejinných faktov. Moderný politický systém a aktuálna teória politiky, všetko to, čím sa západný svet hrdí v otázkach slobody, ľudských práv, spravodlivosti a mocenskej administratívy moderných západných štátov je výsledkom intelektuálneho pohybu v uvažovaní o, na jednej strane, procedurálnom rozmere politiky a na strane druhej o určitých ideách, ktoré predstavujú teoretický rámec a platformu pre praktický výkon moci. Naším cieľom je zachytiť moment, kedy sa v dejinách uvažovania o politike začalo hovoriť v tých intenciách, ktorými aj dnes definujeme moderný štát¹.

Budeme analyzovať praktický rozmer moci, predovšetkým toho, akým spôsobom novoveké, spoločensko-vedné reflexie prispeli k chápaniu moci ako zvrchovanosti a vôle ľudu². Pri analýze toho, čo tvorí praktický rozmer politiky môžeme vyjsť z toho, že dnes sa „za politické kvalifikujú skutočne rôznorodé aspekty spoločenskej reality. Raz je to úsilie dosiahnuť dominantné uplatnenie svojej vôle a rozhodnutí, inokedy činnosť zameraná na moc, respektíve podieľať sa na moci, ďalej riadenie a usporiadanie spoločnosti a napokon je to súperenie o politické funkcie“ (Bochin, Letkovská, 2010, s. 25). Táto definícia je v svojej všeobecnosti aplikovateľná na ktorýkoľvek výsek našich dejín³.

Môžeme povedať, že politika je v najširšom význame rôznou funkciou moci a správy spoločnosti⁴. Vy-

plýva z toho, že najfundamentálnejším rozmerom politiky je spôsob praktického výkonu moci. V ešte širšej definícii môžeme povedať, že „politika zahŕňa všetko to, čo súvisí so schopnosťou a možnosťou vytyčovať ciele s primeranou organizovanosťou v intenciách dosahovania týchto cieľov. Pokračovaním, neoddeliteľnou stránkou či ďalšou dimenziou politiky sú jej predpoklady rozhodovať, uplatňovať záväznosť a platnosť týchto rozhodnutí vo všetkých sférach spoločenského života. V tomto zmysle politika znamená politickú štruktúru, oblasť, kde sa formujú a stvárajú tieto rozhodnutia, ale tiež prienik tejto štruktúry do iných sfér, kde s istým zjednodušením možno hovoriť o „verejnej politike“. A napokon tu je rozmer, ktorý súvisí s tým, že všetky tieto aspekty, časti metódy, spôsoby i ďalšie modalítity nemôžu byť náhodným zhlukom, resp. efemérnym zoskupením, ale pevne zosúladeným celkom, stvárnením extenzie a intenzie subjektívneho faktoru, jeho konania, správania a vzájomnej interakcie. V tomto celku s primeranou štruktúrou a organizovanosťou dochádza k vzájomnému pôsobeniu a determinácii všetkých jeho skladbových častí, ale aj postupov, metód a spôsobov, teda ku konfigurácii interdependencie“ (Berg-Schlosser, Stammen, 2000, s. 41). Ak by sme mali referenčný rámec toho, čo pokladáme za politiku posunúť ešte viac smerom k tomu, čo pokladáme za ideálne v jej procedurálnom rozmere, tak sa „politika skladá zo štyroch komponentov, alebo môžeme povedať, že má štyri vrstvy. Sú to politika ako umenia vládnuť, politika ako vec verejná, politika ako konsenzus a predovšetkým politika ako moc a rozdeľovanie zdrojov“ (Heywood, 2004, s. 30). Ak skúmame historický kontext môžeme povedať, že „spoločenská teória začína objavom a má svoj predmet len vďaka tomuto objavu, že existujú usporiadané štruktúry, ktoré sú produktom jednaní mnohých ľudí, avšak nie sú výsledkom vedomého ľudského vytvárania“⁵. Tieto usporiadané štruktúry tvoria spoločenský poriadok⁶. Moc je potom prostriedok na udržanie alebo nastolenie poriadku a politika je aj činnosťou smerujúcou k dosiahnutiu cieľa. Je vždy inštrumentálne zameraná presadiť určité zámery. Je umením viesť, riadiť, usmerňovať a ovplyvňovať ľudí, podriadených politickej moci. Znakom moci je, že má „trvalú tendenciu ku koncentracii. Politická moc je kumulatívna a pokúša sa čo najviac zväčšiť“ (Cuthbertson, 1968, s. 46).

Predstavený rozmer definícií politiky má svoje korene predovšetkým v novovekom uvažovaní o spoloč-

¹ Bližšie pozri Kymilicks, 1990.

² Bližšie pozri Miller, Siedentop, 1983.

³ Môžeme povedať, že nebudeme „hovoriť o štátoch ktoré boli vždy závislé, ale budem sa zaoberať štátmi, ktoré boli od počiatku bez akejkoľvek poroby a vládli si podľa svojej vôle, čiže boli alebo republiky, alebo monarchie“ (Machiavelli, 1968, s. 73).

⁴ Už Aristoteles sa pozerá na politickú filozofiu ako na celok praktickej filozofie, kde účelom štátu je všeobecná blaho-
nosť (Hegel, 1965, s. 256 – 257).

⁵ Podľa Hayeka „sieť interakcií mnohých ľudí môže vykazovať poriadok, ktorý nie je nikým vedome vytvorený“ (Hayek, 1998, s. 44).

⁶ Green uvádza, že „inštitucionalizácia je dôležitým prvkom pri utváraní politiky, pretože prístupnosť k štátnym inštitúciám na najrôznejších úrovniach je jednou z najdôležitejších vecí“ (Green, 1997, s. 315).

nosti, pričom zárodky môžeme nájsť už v uvoľnenom ovzduší renesancie, kedy sa, po uvoľnení z scholastickej, náboženskej determinácie moci, začína hovoriť o moci, ako o nároku zvrchovaného ľudu. Novoveké uvažovanie o štáte, politike a o moci ako demokracii vychádza v procedurálnom rozmere z dvoch základných rovín. Prvou je uznanie nutnosti moci, druhou je aplikácia moci do síce silného, ale spravodlivého štátu¹.

Prvú rovinu reprezentuje Hobbes myšlienkou, že „tí, čo nenávidia monarchiu, nazývajú ju tyraniou, čo majú averziu voči šľachte, volajú jej postavenie oligarchiou, komu sú odporní ľudoví vodcovia, ten nazýva demokraciu anarchiou, z čoho však nevyplýva, že by existoval nejaký druh vlády bez vlády“ (Hobbes, 1970, s. 189). Bröstl uvádza, že „o štáte môžeme hovoriť iba vtedy, ak jestvuje suverénna moc, ktorá zjednocuje všetky jednotlivé časti ... Okrem suverénnej moci musí existovať aj niečo, čo je pre všetkých spoločné a verejné, napríklad verejné štátne vlastníctvo“ (Bröstl, 1999, s. 101). Druhú rovinu postuluje Nikolo Machiavelli tvrdením, že „štát vybudovaný na vratkých základoch nemá perspektívu a žiadne prevraty mu nepomôžu“ (Machiavelli, 2001, s. 161). Aj Hegel, síce o niekoľko storočí neskôr, tvrdí, že „štát si vyžaduje jednotu. Príslušnosť k štátu si človek nemôže vybrať“ (Brownova, 2005, s. 42). Tieto tvrdenia nemôžeme chápať negativisticky ako postuláciu rozširovania etatizmu na úkor občana. Sú dobovým a výsostne pragmatickým a praktickým vyjadrením nutnosti silného štátu, v Machiavelliho postoji ovplyvnené aj skúsenosťou rozdrobeného a akcie neschopného historického Talianska. Takéto myslenie nechápe štát ako neosobného, silného molocha, ktorý naplňa svoje ambície bez ohľadu na občana. Sila a jednota štátu je braná ako synonymum možnosti chrániť občanov a naplňovať funkcie štátu a moci, ktoré budú definované v nasledujúcom novovekom sociálne-politickom myslení. „Štát (civitas) je jedna osoba, za činy ktorej prevzal zodpovednosť veľký počet ľudí tým, že uzavreli medzi sebou navzájom dohodu s cieľom používať moc všetkých podľa svojho uváženia na zabezpečenie mieru a spoločnej ochrany“ (Hobbes, 1970, s. 195). V tomto význame môžeme chápať význam týchto myšlienok pre prínos novovekého myslenia pre aktuálne chápanie štátu. Už Hobbes si všimol, že politika je „silnou teóriou moci, je to projekt vychádzajúci z presvedčenia, že úsilie o konsenzuálne riešenie spoločných otázok nie je cestou potláčania, ale práve naopak, zmnožovania moci vďaka vyzdvihovaniu jej pravej povahy“ (Škabrana, 2010, s. 19). Hobbes ďalej pokračuje a tvrdí, že „jedinou

cestou ako ustanoviť spoločnú moc, ktorá by ľudí chránila tak pred útokom zvonka, ako aj pred vzájomnými krivdami, aby mohli žiť v spokojnosti a živiť sa ovocím remesla a poľa, je prenesenie všetkej vlastnej sily a moci na jedného človeka alebo skupinu, čím sa vôle všetkých zredukujú na jednu jedinou, to znamená, aby jeden človek alebo skupina zastupovala osobu každého jednotlivca... Týmto faktom sa z davu stáva ona osoba a nazýva sa obec, štát, republika“ (Hobbes, 1970, s. 182). Rousseau pokračuje v takomto uvažovaní a píše, že „zvrchovaná moc², nech je akokoľvek absolútna, akokoľvek posvätná, akokoľvek nedotknuteľná, nepresahuje, ani nemôže presahovať hranice všeobecných dohôd a každý človek môže podľa svojej vôle nakladať s tým, čo sa mu ponechalo z majetku a slobody týmito dohodami; takže suverén nikdy nemá právo jedného poddaného väčšmi zaťažovať ako druhého, lebo vec sa stane súkromnou a potom mu neprislúcha právomoc“ (Rousseau, 2010, s. 447). Deje sa tak preto, lebo „ja sám z vlastnej vôle postupujem svoju autoritu a právo na vládu tomu človeku alebo skupine pod tou podmienkou, že aj ty svoju autoritu a právo na vládu prenesieš na toho istého“ (Hobbes, 1970, s. 181). Podľa Locka potom „takto každý človek tým, že súhlasí s inými, aby utvorili jedno politické teleso pod jednou vládou, zaväzuje sa každému z danej spoločnosti, že sa podrobuje rozhodnutiu väčšiny, a že je im zaviazaný“ (Locke, 1965, s. 185). Politickú moc potom definuje Locke „ako právo vytvárať zákony s trestom smrti, a teda so všetkými menšími trestami, na reguláciu a zachovávanie vlastníctva³, využívať silu spoločenstva pri vykonávaní takýchto zákonov a pri obrane spoločenstva pred cudzou hrozbou, a to všetko len pre verejné blaho“ (Thomson, 2004, s. 101). Aj podľa Hobbesa „ten, kto platí dlhy zo strachu pred väzením, platí slobodne, pretože mal slobodu platiť alebo neplatiť“ (Hobbes, 1970, s. 182). Politická moc a jej výkon je tak definovaná cez logiku toho, čo zakazuje a čo dovoľuje, vždy však tak, aby to smerovalo k verejnému blahu. Vzniká tak inštrumentálna definícia moci, ktorá napriek tomu, že je atributívne spätá so sankcionovaním, zakladá aj princíp nutnosti dodržiavať práva človeka – občana. Podľa Kanta „ak chce štát tento princíp práva človeka

¹ Podľa Machiavelliho „ak si vladár chce udržať moc, musí si vypestovať schopnosť nebyť dobrý a naučiť sa túto schopnosť uplatňovať alebo neuplatňovať, podľa toho, ako si to okolnosti vyžadujú“ (Machiavelli, 2006, s. 29).

² Podľa Rousseaua „princíp politického života spočíva v suverénnej moci. Srdcom štátu je zákonodarná moc, jeho mozgom, ktorý pohybuje všetkými časťami, je výkonná moc. Mozog môže ochrnúť a jednotlivec ďalej žije. Človek ostane slabomyseľný a žije: akonáhle však prestane fungovať srdce, živočích je mŕtvý“ (Rousseau, 2010, s. 113).

³ Thompson, interpretujúc Locka uvádza, že „veľký a hlavný účel, prečo sa ľudia spájajú do štátov a podrobujú sa vládě, je zachovanie vlastníctva. Nástrojom a zárukou toho, že ľudia, ktorí vstúpili do spoločnosti, budú užívať svoje vlastníctvo v miery a bezpečí, sú zákony štátu“ (Thomson, 2004, s. 40).

uplatňovať, vyžaduje si to ústavu¹ umožňujúcu najväčšiu možnú mieru ľudskej slobody v súlade so zákonmi, ktoré zabezpečujú, že sloboda každého môže koexistovať so slobodou všetkých ostatných. To je základný princíp politiky“ (Thomson, 2002, s. 94). Locke k tomu pridáva ešte definíciu moci ako schopnosti, či skôr nutnosti „jednať podľa rozvahy pre verejné dobro, bez predpisu zákona a niekedy aj proti nemu“ (Locke, 1992, s. 125). V tejto definícii, na príklade Lockovho zanietenia pre verejné dobro vidno revolučnú snahu Novoveku o postuláciu verejného záujmu ako najvyššieho princípu. Verejné blaho sa stáva určujúcim merítkom pre výkon moci. Abstraktným princípom, ktorého váha je určená aj nutnosťou prikloniť sa na jeho stranu, aj v spore so zákonom. To znamená, že zákon je chápaný ako produkt človeka, ktorý môže byť omylný a verejný záujem je absolútne najvyššia inšancia pre orientáciu pri výkone moci². Novoveká politická filozofia tak ostáva verná svojmu absolútnemu leitmotívu, ktorým je postulácia človeka a jeho rozumu, tvorivej individuality a zodpovednosti ako hlavného určujúceho prvku pre definíciu politiky. Všetky závery, s ktorými novoveká politická teória prišla vychádzajú z tejto myšlienky. To je to kľúčové, čo v definícii okcidentálneho uvažovania o spoločnosti a jej mocenskej správy ostáva dodnes, čo dáva západnej knižnici politickej filozofie výnimočné postavenie a vytvára priestor a neotrasiteľný základ pre praktické uvažovanie o moci, ktoré je vyslovene spravodlivé a antiautoritárne. Tým praktickým je princíp zastúpenia moci v republike, absolútna zvrchovanosť tejto moci, absolútna rovnosť pred zákonom, uznanie nároku na súkromné vlastníctvo – nadobudnuté len na základe tvorivej individuality a zodpovednej racionality a maximalizácia slobody v mantineloch uznaných zákonov.

Novoveké revolúcie, či už ako dejinné udalosti, alebo ako zlomy v myslení a definíciách politiky a spoločnosti; ktoré sú inšpiráciou pre súčasnosť, otvorili priestor slobodnému mysleniu, ktoré má vždy tendenciu dialekticky sa obracať do protikladov svojich východísk. Aktuálna prítomnosť tak opäť raz musí čeliť,

tentoraz už latentným, antidemokratickým tendenciám, paradoxne umožneným možnosťou silnej aproximácie slobody do praxe, umožnenej predovšetkým novovekým sociálne-politickým myslením. Dnes ostáva len veriť, že súčasné dôsledky legálneho pokrivenia a inštrumentálnej dezinterpretácie filozofie slobody sa nestanú základom budúcej neslobody.

Literatúra:

- BERG-SCHLOSSER, D. – STAMMEN, T.: Úvod do politické vedy. Praha: ISE 2000.
- BOCHIN, M. – LETKOVSKÁ, O.: Politické usporiadanie. Základné kategórie. Teoretická analýza. Prešov: SAMO 2010.
- BRÖSTL, A.: Dejiny politického a právneho myslenia. Bratislava: Iura Edition 1999.
- BROWNOVÁ, A. L.: Hegel. Bratislava: Vydavateľstvo PT 2005.
- CUTHBERSON, G.: Political Power. Monograph in Political Philosophy. Huston, Tex.: William Marsh Rice University, 1968.
- GREEN, A. T.: Občanská společnost, ideje a utváření politiky. In: Sociologický časopis, XXXIII, (3/1997), s. 309-320.
- HAYEK, F. A.: Právo, zákonodárství a svoboda. Praha: Academia 1998.
- HEGEL, G. W. F.: Dějiny filosofie II. Praha: Academia 1965.
- HEGEL, G. W. F.: Základy filosofie práva. Praha: CSAV 1992.
- HEYWOOD, J.: Politologie. Praha: Eurolex Bohemia 2004.
- HOBBS, T.: O štáte alebo republike: Novoveká racionalistická filozofia. Bratislava: Nakladateľstvo EPOCH 1970.
- HOBBS, T.: Leviathan. Bratislava: Nakladateľstvo EPOCH 1970.
- KYMLICKS, W.: Contemporary Political Philosophy: An Introduction. Oxford: OUP Oxford 1990.
- LOCKE, J.: Dvě pojednání o vládě. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd 1965.
- LOCKE, J.: Druhé pojednání o vládě. Praha: Svoboda 1992.
- MACHIAVELLI, N.: Vladár. Bratislava: Tatran 1968.
- MACHIAVELLI, N.: Rozprawy o prvních deseti knihách Tita Livie. Praha: Argo 2001.
- MILLER, D. – SIEDENTOP, L. (eds.): The Nature of Political Theory. Oxford: 1983.
- ROUSSEAU, J. J.: O spoločenskej zmluve. Bratislava: Kalligram. 2010.
- SOLOMON, R. C.: Vzostup a pád subjektu alebo od Rousseaua po Derridu. Európska filozofia od roku 1750. Nitra: Enigma 1996.
- ŠKABRANA, M.: Kritika politického rozumu. In: BĚLOHRADSKÝ, V. a kol.: Kritika depolitizovaného

¹ Podľa Hegla „politická ústava je po prvé: organizácia štátu a proces jeho organického života vo vzťahu k sebe samému, v ktorom rozlišuje svoje momenty vo vnútri sebe samej a rozvíja ich k existencii“ (Hegel, 1992, s. 302).

² Podľa Huma „bolo by zbytočné snažiť sa dokázať, že spravodlivosť je pre spoločnosť užitočná a v dôsledku toho aspoň časť jej hodnoty musí vyvstávať z tejto úvahy. Keďže výrok, že verejný úžitok je jediný pôvod spravodlivosti a že úvahy o prospešných dôsledkoch tejto cnosti sú jediným základom jej hodnoty, je nezvyčajnejší a dôležitejší, väčšmi si preto zaslúži, aby sme ho overili a preskúmali“ (Hume, 2008, s. 108). Taktiež platí, že „zákony o mojom a tvojom vlastníctve by boli zbytočné, keby ľudia ostávali v podmienkach boja každého proti každému“ (Hobbes, 1970, s. 182).

rozumu. Úvahy (nejen) o nové normalizaci. Všeň:
Grimmus 2010.

THOMSON, G.: Locke. Bratislava: Albert Marenčin –
Vydavateľstvo PT 2004.

THOMSON, G.: Kant. Bratislava: Albert Marenčin –
Vydavateľstvo PT 2002.